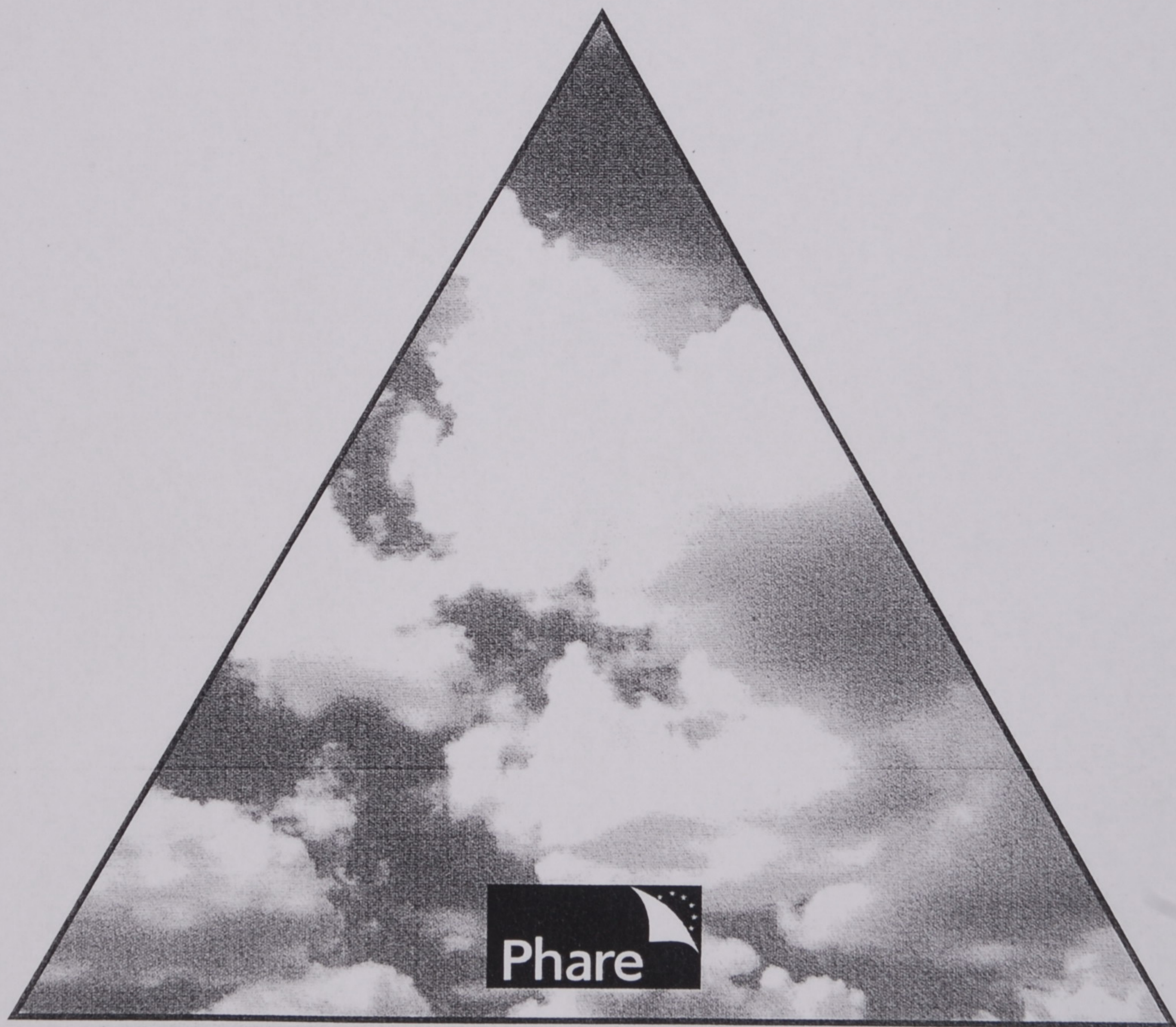




AZ ÉRDEKEGYEZTETÉS
TAPASZTALATAI
ÉS AKTUÁLIS KÉRDÉSEI



KÉPZÉSI ANYAG AZ ÉRDEKEGYEZTETÉSRŐL

Az érdekegyeztetés tapasztalatai

(Képzési anyag az érdekegyeztetésről)

Készült a DHV Magyarország Kft. gondozásában

Szerkesztette:
Berki Erzsébet

Lektorálta:
dr. Ladó Mária

Érdekegyeztető Tanács Titkársága , 1997.

III. FEJEZET ÚTON AZ EURÓPAI UNIÓ FELÉ

Laky Teréz:

Új jelenségek a munkaerőpiacon az Európai Unióban és Magyarországon

1. Foglalkoztatás-munkanélküliség az Európai Unióban

Az immár 15 országot magában foglaló Európai Unió közös piacán évek óta első számú politikai probléma a munkanélküliség mértéke. Az uralkodó és a hatalomra törő politikai pártok egyaránt a munkanélküliség csökkentését és a foglalkoztatás növelését ígérik. Ennek jegyében terjesztette elő a francia Jospin-kormány a munkaidő-csökkentés tervét, a munkáspárti brit kormány az egyszeri, munkahely-teremtésre fordítandó adó tervét; a munkanélküliség növekedésére hivatkozva kívánják késleltetni az osztrák politikusok az Unió kelet-európai bővítését, stb.

Az Unió maga is egyre határozottabban lép fel a közösség legtöbb országát nyomasztó probléma megoldása érdekében. Az esseni (1994) és a dublini (1996) csúcs után – amelyeken egyre nyomatékosabban deklarálták a foglalkoztatottság növelésének fontosságát – Amszterdamban (1997) megfogalmazták a közös foglalkoztatáspolitikai szükségességét.

Az Amszterdami Csúcs elfogadta, hogy a közösség az alapvető célok közé emelje – a gazdasági, szociális fejlődéssel együtt – a magas szintű foglalkozás elősegítését. Az Amszterdami Csúcs kimondta, hogy a tagállamok együttműködnek foglalkoztatáspolitikájuk hatékonyságának javítása érdekében. A foglalkoztatásról új „címet” iktatnak be az elsődleges jogba; amiből az is következik, hogy a csatlakozó országoktól is elvárják, hogy legyen minél konkrétabban kidolgozott foglalkoztatás-politikájuk. Az Európai Tanács évenként áttekinti a foglalkoztatási helyzetet, létrehozza a Foglalkoztatási Bizottságot, amely – egyebek között – elősegíti a tagállamok közötti koordinációt a foglalkoztatási és munkaerőpiaci politika terén.¹⁰²

Mindez – ha a tagállamok törvényhozásai és elfogadják –, új helyzetet teremt majd.

1.1. A munkanélküliség mértéke

A közös erőfeszítésekre kétségkívül nagy szükség van. A szerény gazdasági növekedés ellenére az EU-ban évek óta 10 százalék feletti a munkanélküliségi ráta.¹⁰³ A helyzet – az Európai Bizottság jelentése szerint – 1997. közepéig nem változott: „a munkanélküliség az Unióban makacsul magas, 10,8% maradt és a munkaerő 5%-a 1996-ban legalább egy éve munkanélküli volt”¹⁰⁴.

Az Unió átlaga az országok jelentősen különböző munkanélküliségi rátáit takarja. Az Európai Bizottság 1996-ról szóló, szokásos éves jelentésének részletezett adatai még nem állnak rendelkezésre, így csak az 1995-re vonatkozó adatokat idézhetjük. Az egyes országok adatai természetesen változhattak egy év alatt; az elmozdulások azonban az 1997

¹⁰² Intergovernmental Conference, Amsterdam European Council, Draft Treaty. Brussels, June 1997, General Secretariat of the Council of the European Union, Information Policy, Transparency and Public Relations.

¹⁰³ 1992-ben 9,2%, 1993-ban 10,8%, 1994-ben 11,3%, 1995-ben 10,7%, 1996-ban 10,9%.

¹⁰⁴ Employment in Europe. European Commission 1997. 1. o.

első félévi átlag ismeretében feltehetően nem jelentősek. (Bár egy-egy ország helyzetében a tized-százalékos elmozdulások is sok ezer ember munkához jutását vagy éppen munkanélkülivé válását jelenthetik.)

1995-ben a Spanyolországban volt a legmagasabb a munkanélküliség (22,9%) a legalacsonyabb Luxemburgban (2,9%). E két szélső érték közötti tartományban 10% felett volt a munkanélküliség Finnországban (17,2%), Írországban (12,4%), Olaszországban (11,9%) és Franciaországban (11,5%); 7-10% között valamennyi többi tagállamban – Ausztria kivételével, ahol Luxemburg után a második legalacsonyabb rátát mérték (3,8%). Ugyanebben az évben az USA-ban 6%, Japánban 2% alatt volt a munkanélküliség.¹⁰⁵

Részleges információk arra utalnak, hogy a munkanélküliséget 1996-ban és 1997 első félévében néhány országban sikerült csökkenteni. A leglátványosabban valószínűleg az Egyesült Királyságban, ahol az 1993. évi 10,3%-ról 1997. júniusára 5,7%-ra csökkent a ráta.¹⁰⁶ Az elemzők szerint a fő okok, a gazdaság javuló teljesítményén túl, a rugalmas foglalkoztatási formák egyre szélesebb körűvé válása (a rövid idejű és olcsóbb munkaerő-költségű munkavégzések lehetővé tétele), a foglalkoztatási szabályok folyamatos lazítása, továbbá a „munkanélküliség” meghatározásának ugyancsak folyamatos szűkítése. Szerényebb csökkenés néhány más országban is valószínűsíthető (pl. Írország, Spanyolország, Finnország), viszont romlott a helyzet Németországban és Franciaországban is.

A munkanélküliség mértékén túl két további, az Unió egész munkaerőpiacára nehezedő probléma: a tartós munkanélküliek nem csökkenő aránya és az ifjúsági munkanélküliség. (Általános tapasztalat, hogy a fiatalok munkanélküliségi rátája a duplája a felnőttekének.)

1.2. Foglalkoztatás, inaktivitás

A foglalkoztatási helyzetnek azonban a munkanélküliségen kívül még két alapvetően fontos mutatója van: a foglalkoztatottak aránya, továbbá a munkavállalási korú népességből a gazdaságilag inaktívak aránya. Bár országonként némileg eltérő lehet a „munkavállalási kor”, az európai statisztikákban a 15-64 éves népességet tekintik potenciális munkaerőnek.

A nemzetközi összehasonlítások azt mutatják, hogy minél jobb módú egy ország, annál magasabb a népességben a foglalkoztatottak aránya. Néhány példa: a Világbank 1995-ről közölt adatai szerint Svájcban, ez egy főre jutó nemzeti jövedelem (dollarban számolva) 35.760 USD volt; ugyanott a 15-64 éves népesség 79,2%-a volt foglalkoztatott. A hasonló adatok Japánban: 31.490 USD/fő és 74,1% foglalkoztatott; Norvégiában: 25.970 USD/fő és 74% foglalkoztatott. A kevésbé fejlett országok közül Spanyolország: 13.590 USD/fő és 45,9% foglalkoztatott; Írország: 13.000 USD/fő és 55% foglalkoztatott; Görögország: 7.390 USD/fő és 54,2% foglalkoztatott. (Megjegyezzük: a Világbank e számítása szerint Magyarországon az egy főre jutó nemzeti jövedelem 3.350 USD volt.)

A jómódú, magasan fejlett országokban tehát több a munkalehetőség is. Az Európai Unióban a munkavállalási korú népesség 60%-a volt foglalkoztatott 1996-ban; miközben az Egyesült Államokban és Japánban elérte a második világháború utáni legmagasabb szintet, a csaknem 75%-ot¹⁰⁷.

A felnőtt népesség kisebb vagy nagyobb hányada nem dolgozik (fejlett, gazdag országokban, illetve szerényebb, kevésbé fejlett országokban), de nem tartozik az 1.1 pontban tárgyalt, regisztrált munkanélküliek közé sem. Ők – szakmai terminológiával – a gazdaságilag inaktívak.

¹⁰⁵ Employment in Europe. European Commission 1996. 147-162. o.

¹⁰⁶ Labour Market Trends. London 1997. augusztus. 524. o.

¹⁰⁷ Employment in Europe. European Commission 1997

A gazdasági inaktivitás lehet önként választott létforma (jól kereső család, eltartott feleség, gyerek) de lehet kényszer is (amikor nincs elérhető távolságban megfelelő munkahely; kisgyermekről, beteg családtagról kell gondoskodni, saját egészsége korlátozza a munkavállalásban stb.). Önként, általában az marad távol a munkaerőpiactól, akinek nincs szüksége munka-jövedelemre, vagy akiről a családja megfelelően gondoskodik. Európában azonban egyre többen kényszerből maradnak távol, s rendszerint akkor, ha megélhetésüket valamilyen társadalmi eredetű bevétel (járadék, nyugdíj, szociális segély) legalábbis minimális szinten biztosítja.

A háztartásokban önként vagy kényszerűen visszavonult, nem-kereső, de munkanélküliként sem regisztrált népesség a munkaerő-kereslet megélénkülése esetén jelenhetne meg a munkaerőpiacon; távolmaradásuk az egyénnek, a gazdaságnak a lehetőségek hiánya miatt potenciális veszteség. Érthető, hogy az Európai Unió több munkalehetőséget, az USA-hoz és Japánhoz hasonló magas foglalkoztatási arány elérését tűzte célul.

1.3. A foglalkoztatás új formái

A „foglalkoztatottság” fogalma erősen módosult az elmúlt évtizedekben. Régebben – kevés kivétellel – azt tekintették foglalkoztatottnak, akinek „rendes állása” volt, azaz valamely munkáltatónál folyamatosan munkaviszonyban állt, illetve önállóként dolgozott.

A „rendes állás” általában határozatlan időre szól (és felmondás, leépítés esetén a munkavállalót a felmondási időre járó bér és végkielégítés illetheti meg). A „törvényes munkaidőt” kollektív szerződések rögzítik, s a munkavállalók jövedelmét mind a munkaidő rövidítése, mind meghosszabbítása esetén garanciák védik. A munkavállalót – munkaviszonyával összefüggésben – különféle jogok illetik meg, a fizetett szabadságtól, a betegszabadságtól a fizetett ünnepnapokig. A keresők nagy többsége esetében a fenti jegyekkel jellemezhető foglalkoztatás volt a tipikus, általános.

A munkanélküliség tartóssá válásának és a világméretű gazdasági versenyben a foglalkoztatási költségek leszorításának kettős nyomása alatt gyorsuló ütemben kezdtek meghonosodni a foglalkoztatást növelő, de a hagyományos munkaviszonyoktól többé vagy kevésbé eltérő – a szakirodalomban atipikusnak nevezett – formák. A legáltalánosabbak: a részmunkaidős foglalkoztatás, az önfoglalkoztatás, a határozott idejű foglalkoztatás, a bedolgozás, a szervezett gazdaságban vagy azon kívül (pl. a háztartásoknak) végzett alkalmi munka. Az ilyen munkahelyek nagy többségét már nem önkéntesen, hanem a teljes munkaidős, hagyományos állások hiányában fogadják el az érintettek.

E foglalkoztatási formák országoként ugyan eltérő súlyúak, összességükben azonban gyors ütemben terjednek és az Európai Unió országaiban évente 1-2%-kal többen kerülnek át az így foglalkoztatottak táborába. Három forma – a részmunkaidő, az önfoglalkoztatás és a meghatározott időre kötött szerződések – arányát már külön is megfigyelik a statisztikák. 1993-94-ben összesen a keresők mintegy 40%-a dolgozott e formák valamelyikében; 1995-ben már 42,4%-uk.

A részmunkaidő, az elfogadott meghatározás szerint, az adott országban érvényes, törvényes napi (heti, havi) munkaidőnél rövidebb idejű munkaidő. A kilencvenes évek elején számos nyugat-európai statisztikában még jelentős számban szerepeltek az önként részmunkaidőt vállalók. Azóta egyre nő azok aránya, akik a teljes munkaidős állások hiányában kényszerültek azt elvállalni. 1995-ben az új állások jelentős hányada már csak részmunkaidős foglalkoztatást kínált.

1. sz. táblázat:
Az atipikus foglalkozások aránya az Európai Unió tagországaiban 1995-ben, %

Ország	Részmunkaidő	Önfoglalkoztatás	Határozott idejű szerződés
	aránya a foglalkoztatottak között		
Belgium	13,6	15,4	5,3
Dánia	21,6	8,4	12,1
Németország	16,3	9,4	10,4
Görögország	4,8	33,8	10,2
Spanyolország	7,5	21,8	35,0
Franciaország	15,6	11,6	12,3
Írország	12,1	20,8	10,2
Olaszország	6,4	24,5	7,2
Luxemburg	8,0	9,9	-
Hollandia	37,4	11,4	11,4
Ausztria	13,9	12,0	6,0
Portugália	7,5	25,8	10,0
Finnország	11,8	14,3	16,5
Svédország	25,8	11,3	12,5
Egyesült Királyság	24,1	13,0	7,0
EU átlag:	16,0	14,9	11,5

Forrás: Employment in Europe, 1996. 147-161. o.

A részmunkaidő, az elfogadott meghatározás szerint, az adott országban érvényes, törvényes napi (heti, havi) munkaidőnél rövidebb idejű munkaidő. A kilencvenes évek elején számos nyugat-európai statisztikában még jelentős számban szerepeltek az önként részmunkaidőt vállalók. Azóta egyre nő azok aránya, akik a teljes munkaidős állások hiányában kényszerültek azt elvállalni. 1995-ben az új állások jelentős hányada már csak részmunkaidős foglalkoztatást kínált.

A részmunkaidőben foglalkoztatottak meghatározó hányadát, 70-80%-át még mindig a nők adják, de egyre erőteljesebben növekszik körükben a férfiak aránya. Míg 1991-ben az Európai Unió tagországaiban a férfiak csupán 4%-a dolgozott részmunkaidőben, 1995-ben már 5%-uk. A számítások szerint, ha az ütem-növekedés változatlan marad, tíz éven belül az Unió férfi munkavállalóinak mintegy 10%-a részdőben foglalkoztatott lesz¹⁰⁸. Az atipikusnak tekintett foglalkozások ugyancsak terjedő formája az önfoglalkoztatás. Az ILO ajánlása alapján elfogadott meghatározás szerint önfoglalkoztatónak minősülnek a nem jogi személyiségű kisvállalkozások dolgozó tulajdonosai, függetlenül attól, hogy vannak-e alkalmazottaik; a mezőgazdasági önállók; a saját számlára dolgozók; a termelő tevékenységet végző szövetkezetek dolgozó tagjai; továbbá a segítő családtagok; valamint a fentieknél alkalmazott szakmunkás-tanulók és alkalmi dolgozók.

Az önfoglalkoztatók száma és a keresőkön belüli aránya mindeddig csak lassan növekedett. Jellemzően azokban az országokban volt magas, ahol még jelentős a mezőgazdaság súlya (pl. Görögország, Írország, Portugália) és ahol relatíve alacsony az egy főre jutó nemzeti jövedelem (jórészt ugyanezekben az országokban). Ahol ugyanis előnyösebbek az egyéni

¹⁰⁸ Employment in Europe. European Commission 1996. 53-54. o.

megtakarítás, felhalmozás lehetőségei, ott az önálló vállalkozásba kezdők a háztartástól elkülönülő, önálló jogi személyiséggel bíró céget alapítanak.

1995 az önfoglalkoztatás terjedésében is változást hozott. A férfiak számára az Európai Unióban létrejött munkahelyek egyharmadát az önfoglalkoztatás teremtette. Sőt, hat tagországban – Németországban, Görögországban, Olaszországban, Luxemburgban, Hollandiában és Portugáliában – ez volt a férfiak növekvő foglalkoztatásának egyetlen forrása, miközben az említett országok mindegyikében csökkent a férfi foglalkoztatottak száma.¹⁰⁹

Az önfoglalkoztatás ösztönzése egyre nagyobb szerepet kap a nagy nemzetközi szervezetek törekvéseiben. A tartósult, magas arányú munkanélküliség, a munkahelyeket nem teremtő gazdasági növekedés (jobless growth), valamint a versenyképesség növelése érdekében a foglalkoztatottak számának további csökkentése, a folyamatos „karcsúsítás” körülményei között egyre inkább hangoztatott törekvés az, hogy az emberek teremtsenek önmaguknak munkahelyet, megélhetést nyújtó egzisztenciát. Európán kívül ez elsősorban az Egyesült Államokban kap nagy hangsúlyt, ahol – a becslések szerint – az utóbbi években létrejött munkahelyek meghatározó hányada önfoglalkoztatásra alapul.

A határozott idejű foglalkoztatás elsődleges célja a munkaerő-költségek, és a leépítések költségeinek megtakarítása főleg azokban a munkakörökben, amelyek ellátása nem kíván folyamatos alkalmazást. A fogalom országonként eltérő meghatározásba általában beleértik az időszakos, vagy szezonális munkákat, több országban az ipari tanulók vagy a próbaidőre alkalmazottak foglalkoztatását is.

1991 és 1994 között az Európai Unióban mind a férfiak, mind a nők esetében nőtt a határozott idejű foglalkoztatás, miközben a tartós munkaviszonyok száma csökkent. 1995-ben e folyamat a legtöbb országban felerősödött.

Az időszakos foglalkoztatás különösen a fiatalok esetében jellemző. A 25 évesnél fiatalabbak mintegy harmadát ilyen módon foglalkoztatták 1995-ben, miközben a 25-49 éves férfiak körében mindössze 8%, a nők körében 10% volt az arány. (A 65 évesnél idősebbek körében ugyancsak 10%-os a határozott időre szóló munkaviszony.) Az arány azonban 1995-ben a 25-49 évesek körében is növekedett.

Az időszakos foglalkoztatás elsőrendű munkaerőpiaci szerepe abban van, hogy az esetek jórésztében a munkanélkülieknek kínál visszatérési lehetőséget, különösen „a legjobb munkavállalási korú” 25-49 éveseknek. Az 1995-ben újra elhelyezkedettek mintegy fele azonban csak ilyen munkát talált¹¹⁰.

Mindezekon túl, a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet (ILO) javaslatára világszerte bevezetett egységes rendszer szerint elvégzett, a lakosság megkérdezésén alapuló felmérésekben már az egy órányi, jövedelmet biztosító munkát végzőket is foglalkoztatottnak tekintik, mégpedig – az adott országokban létező munkavállalási kortól függetlenül – a 15-74 éves korúak körében. A „foglalkoztatás” fogalmának ilyen széles értelmezése tulajdonképpen a munka világa visszafordíthatatlan változásainak tükröződése: évről-évre csökken a hagyományosan foglalkoztatottak aránya, s növekszik az ún. atipikus munkákat végzőké.

1.4. A társadalmi konszenzus keresés

Amerikai és japán elemzők szerint Európa – egyebek között – éppen a hagyományos foglalkoztatási formákhoz való ragaszkodása miatt van hátrányban a piacokért folyó

¹⁰⁹ Employment in Europe. European Commission 1996. 61. o.

¹¹⁰ Employment in Europe. European Commission 1996. 55-56. o.

versenyben: a munkabéreket túl sok, az állami kiadásokat fedezni hivatott adó- és járulékfizetési kötelezettség terheli; a foglalkoztatás túlszabályozott, drága (felmondási idő, végkielégítés); túl sok a munkavállalóknak járó kedvezmény (a fizetett távollét, különféle juttatások). Úgy vélik, hogy Európa addig nem tud úrrá lenni a munkanélküliségen, amíg nem teszi rugalmassá a munkaerőpiacot, olcsóbbá a foglalkoztatást. Ez azonban a szakszervezetek által sok évtizedes harcokban kivívott eredmények feladását jelentené; és (legalábbis rövid távon) ellentétes a szociális piacgazdaság iránt elkötelezett kormányok deklarált értékeivel és politikai érdekeivel.

Európában – különösen a második világháború után – jelentősen megerősödött a gazdasági problémák enyhítését, elkerülését szolgáló érdekegyeztetés, a társadalmi konszenzus keresése. A munkáltatóknak és a munkavállalóknak a kormányok aktív közreműködésével folytatott érdekegyeztetése kettős célt szolgál, egyfelől, a fizetőképes kereslet (a belső fogyasztás) fenntartását (a bérmegállapodások révén, a profit-megosztás kölcsönösen elfogadható mértékéről). Másfelől: kritikus helyzetekben a társadalmi béke megőrzését is szolgálja, a tárgyalások útján elérhető megállapodásokat a nagyobb veszteségek elkerülése érdekében (a tömeges, elhúzódó sztrájkok megelőzése) szorgalmazzák.

A változás, amivel Európa szembenézni kényszerül, nagy súllyal nehezül az érdekegyeztetés adott rendszereire. Európa (remélt) versenyképessége áll szemben a létező munkavállalói jogok feladásának vagy fenntartásának problémájával, a munkanélküliség csökkentése, a foglalkoztatás növelése az atipikus munkák terjedésével; az európai termelési potenciál értékesítése, a fizetőképes kereslet megőrzése a termelő tevékenységek más (olcsóbb munkaerő-költségű) országokba kihelyezésével, s ílymódon a belső foglalkoztatást szűkítő hatásaival, stb.

Az alkalmazkodás kényszerű, már csaknem 30 éves folyamata néhány éve felgyorsulni látszik. Noha az Európai Unió országaiban napirenden vannak a sztrájkok, jelezve az egyezkedés nehézségeit, egyre aktívabban keresik az új utakat is. Az egyik esélyt az Unió közös foglalkoztatáspolitikája is jelentheti.

2. Magyarország foglalkoztatási helyzete

Bár a hazai adatok több ponton is hasonlítanak az Európai Unió, illetve egyes tagországainak az adataihoz (például a regisztrált munkanélküliség mértéke, a foglalkoztatási szerkezetben a mezőgazdaság - ipar - szolgáltatások aránya), nyilvánvaló, hogy a hasonlóságok csak felszíniek. Mindenekelőtt: a magyar gazdaság szerkezete, a foglalkoztatottak - munkanélküliek - inaktív aránya nem a gazdaság szerves fejlődése, az általános jólét következtében a fogyasztási struktúra változásának, a gazdaság modernizálódásának hatására alakult át, hanem az ország korábbi gazdasági kapcsolatainak összeomlása, a gazdaság mély válsága, a tömeges csődök és felszámolások következtében. Magyarország – nemzeti jövedelme alapján – jóval szegényebb, mint az Európai Unió bármelyik tagországa. A lakosság még távolról sem jutott el a tömegtermelésből származó javakkal való telítettségig, s a szolgáltatásokban foglalkoztatottak relatíve magas aránya (60% 1996-ban) nem a megváltozott fogyasztói keresletnek, hanem az ipar és a mezőgazdaság nagyarányú létszám-vesztésének következménye. A kis gazdálkodó szervezetek tömeges megjelenése nem a tömegtermelés iránti igény csökkenésének, hanem a tőkeszegénységnek, s jelentős mértékben az önálló egzisztencia-teremtés kényszerű vállalásának hatása.

A magyar gazdaság kezdődő modernizációjában meghatározó szerepet játszik a külföldi tőke, a privatizáció, a tönkrement vállalatok megvásárlása, a zöldmezős beruházások révén.

Bár a privatizáció során vesztek el munkahelyek is, meghatározóbb arányú a munkahelyek megmentése, újak teremtése. A külföldi tőke további beáramlása Magyarország egyik alapvető érdeke.

Ami a jelenlegi foglalkoztatást illeti: a hivatalos statisztikák szerint¹¹¹ Magyarország 10,2 millió lakosából 3,6 millió a kereső, kb. 450-500 ezer a munkanélküli és kb. 3,8 millió a gazdaságilag inaktív, az ILO kritériumai szerint figyelembe veendő 15-74 éves korú, 7,88 milliós népességből. Azaz, a számításba vett népességnek mindössze kb. 46%-a kereső, és mintegy 48%-a inaktív. (Az Európai Unió tagországaiban alkalmazott számítás szerint Magyarországon a 15-64 éves, 7,1 millió kereső-korúnak mintegy fele volt foglalkoztatott.) A statisztikák második éve a munkaerőpiac stagnálását jelzik: a foglalkoztatás alacsony szinten ugyan, de stabilizálódni látszik (1995 óta már nem csökken a foglalkoztatottak száma); lassan, de folyamatosan csökken a munkanélkülieké, és – bármely számbavételi rendszer alapján számítjuk – évről-évre nő a gazdaságilag inaktívaké. (Ebből az egyetlen pozitív tényező a 15-24 évesek növekvő arányú továbbtanulása; a 7,8 millióból számított kb. 3,8 millió, a 7,1 millióból számított kb. 3,1 millió inaktívból 605 ezer volt tanuló az 1995/96-os tanévben.)

A statisztikai adatoknak azonban ellentmondanak a lakosság, a családok életvitelének mindennapos tényei. (A vitathatatlan szegénység és számos alacsony jövedelmű, napi gondokkal küzdő réteg létezése ellenére magas szintű az ellátottság számos tartós fogyasztási cikkből – a gépkocsitól a videóig –, gyarapszik a lakosság takarékbetét állománya stb.) A hétköznapi tapasztalatok arra utalnak, hogy a számításba vettnél több a kereső, s kevesebb a ténylegesen inaktív. Az ellentmondás oka a statisztikai megfigyelések elégtelensége, elsősorban annak következtében, hogy a számbavétel számos területen nem tudta még követni a rendszerváltás óta bekövetkezett jelentős változásokat.

Anélkül, hogy itt részletezhetném, csupán utalok pl. a gazdasági tevékenységek szervezeti kereteinek változására: ma a szervezett gazdaság szervezeteinek 97%-a ún. mikrovállalkozás (elvileg 10 főnél kisebb, a gyakorlatban 1-2-3 személyes egység); a több mint 600 ezer működő vállalkozásból kevesebb, mint 24 ezer a 11 főnél nagyobb, ahol a szakszerű és módszeres adatszolgáltatás feltételezhető. A KSH rendszeres megfigyelései erre a körre terjednek ki. Ezen belül évek óta nincs mértékadó adat a mezőgazdaság tényleges foglalkoztatási viszonyairól. A KSH 1994 évi, mintegy 60 ezer önálló (egyéni) gazdaságot regisztráló adatával szemben (amelyekben legalább még egy családtag dolgozott) az adóbevallásokban mindössze mintegy 15 ezer mezőgazdasági önálló szerepel. A nem-szervezett gazdaságban, a háztartások világában, a családi gazdaságokban az alkalmi háztartási segítségtől a javító-szerelő munkákon át a termelő tevékenységekig (szezonális mezőgazdasági munkák) a legkülönbözőbb jövedelemszerző tevékenységek sokaságát végzik. (Terjedelméről csupán a KSH ritka időközönként elvégzett időmérleg-vizsgálataiból kaphatnánk adatokat.) E tevékenységekről soha, senki, semmilyen hatóságnak nem ad számot. (Valószínűleg ennek köszönhető, hogy a társadalom leghátrányosabb helyzetű tagjai – a szerény szociális támogatásukat, nyugdíjukat kiegészítve – mégis megélik valahogy.) A statisztikai megfigyelés további korlátja a foglalkoztatás költségeinek folyamatos növekedése; ez rejtőzködésre készíti a gazdaság szereplőit.

A szervezett és nem-szervezett gazdaságban létező kereső foglalkozások csak részleges számbavehetőségének további oka a hazai munkajog szinte változatlan szemlélet-módja.

¹¹¹ Az itt következő adatokat részletesen tartalmazza Laky Teréz (szerk): A munkaerőpiac keresletét és kínálatát alakító folyamatok című, az OTKA támogatásával, a Munkaügyi Kutatóintézetben évről évre készülő kiadvány 1996. évről szóló elemzése.

Munkajogunk – számtalan részlet módosítása ellenére – alapvetően a nagyvállalatok testére szabott, s lényegében a hagyományos munkaviszonyokat szabályozza. Néhány – egyébként a gyakorlatban széles körben létező – foglalkoztatási viszony szabályozására történtek ugyan kísérletek (bedolgozás, legutóbb az alkalmi munkavégzés). A szabályozás azonban egyfelől erősen vitatható szemléletű (nem a legális foglalkoztatás bővítése az elsődleges cél, hanem az adófizetők bázisának kiszélesítése), másfelől változatlanul nincs meghatározásunk a részmunkaidőre, az önfoglalkoztatásra stb.

Összegezve: foglalkoztatási helyzetünk feltételezhetően jobb, mint amit a statisztikák tükröznek (ez egyébként feltehetően igaz a munkanélküliség jellemzőire, a regionális különbségre, s a foglalkoztatás számos más kérdésére is.), de a statisztikailag nem, vagy nem kielégítően mért tényezők nem a „fekete gazdaság” kiterjedtségére utalnak, hanem elsősorban az atipikus munkák körében, jellemzően a szabályozottság hiányára.

A szabályozás azonban – főként, amíg nem teremtődnek tömegesen új munkahelyek – nagyfokú körültekintést igényel, s nem lehet kizárólagos célja az adófizetői bázis növelése. Sőt, esetleg az államnak kell terheket vállalnia, a foglalkoztatási célok érdekében. A ma nem-regisztrált foglalkozásúak jelentős része ugyanis alkalmi munkákat végez: néhány órát, alkalmilag néhány napot dolgozik, stb. Az ilyen munkához jutók jellegzetesen tovább nem tanuló fiatalok, háztartásbeli nők, nyugdíjasok, stb. A más háztartásoknak végzett munka (az alkalmi munkavállalói könyvtől eltérően) francia mintára legalisan úgy is végezhető lenne, hogy a.) körzeti foglalkoztatási egyesületek tagjaként képletes társadalombiztosítási járulékot fizetnének (legalábbis azok, akik egyéb jogcímen nem jogosultak ellátásra), a munkáltatók pedig a költségek jelentős részét leírhatnák az adójukból; b.) a szociális segélyben részesülők alkalmi munkavállalása után a Foglalkoztatási Alap fizetne járulékot, stb. Természetesen más, több összetevőre épülő szabályozás is lehetséges, a megoldáshoz azonban az államháztartási reform (benne az egészségügyi ellátás minimumának meghatározása) vinne csak közelebb.

Hangsúlyozni kell, hogy az atipikus munkák szabályozásától nem lenne több munkahely, de a ma rejtett formák kimutathatóvá válnának; javítva Magyarország helyzetének megítélését.

Gondoljuk át !

- Hogyan alakul a foglalkoztatottak, a munkanélküliek és a gazdaságilag inaktívak aránya Európa különböző országaiban és Magyarországon?
- Melyek a foglalkoztatás terjedő formái?
- Melyek a hagyományos és az atipikus munkák jellemzői?
- Milyen az atipikus munkák különböző formáinak elterjedtsége Európában és Magyarországon?
- Mi magyarázza a foglalkozási viszonyok változását és az egyes formák elterjedtségének országok közötti különbségeit?

Hivatkozott és ajánlott irodalom

- A munkanélküliség és a foglalkoztatottság alakulása a lakossági munkaerő-felmérés alapján. Központi Statisztikai Hivatal (megjelenik negyedévenként és az összegzés évente)
- A nemzetgazdaság munkaerő-érlele. Központi Statisztikai Hivatal (megjelenik évenként)
- Bajka Gábor - Kormos Imre - Kutas János: Ózd és környéke foglalkoztatási gondjainak enyhítési lehetőségei. In: Foglalkoztatás, szociális gondok. „Közösen a jövő munkahelyeiért” Alapítvány, 1997. 87-201. o.
- Frey Mária: Munkahelyteremtés a munkaerőpiac fő áramán kívül - új irányok a helyi foglalkoztatás-fejlesztésben. Munkaügyi Kutatóintézet, 1997. Kézirat.
- Gerentsér Imre - Tóth Ákos: A szénbányászat visszafejlesztésével kapcsolatos szociális és foglalkoztatási problémák kezelése. In: Foglalkoztatás, szociális gondok. „Közösen a jövő munkahelyeiért” Alapítvány, 1997. 11-85. o.
- Köllő János: A napi ingázás feltételei és a helyi munkanélküliség Magyarországon. Esély 1997. 2. sz. 33-61. o.
- Laky Teréz (szerk.): Atipikus munkák a magyar gazdaságban. ISM Műhelytanulmányok. Kézirat.
- Laky Teréz: A munkaerőpiac kínálatát és keresletét alakító folyamatok, 1997. Munkaügyi Kutatóintézet - „Közösen a jövő munkahelyeiért” Alapítvány. (Megjelenik évenként)
- Lázár György - Székely Judit: Részletes jelentés a munkanélküli ellátásra való jogosultságukat 1995-ben kimerítették követéses vizsgálatának eredményeiről. OMMK 1996. szeptember.
- Munkaerőpiaci helyzetkép. OMK, illetve OMMK kiadás, havi jelentések.
- Rogers, G. and J. (szerk.): Precarious Jobs in Labour Market Regulation - The Growth of Atypical Employment in Western Europe. International Institute for Labour Studies - Free University of Brussels, 1989.
- Rövidtávú munkaerőpiaci prognózis. OMMK (megjelenik félévenként)